

KÖZÉPISKOLÁS TANULÓK VÉLEMÉNYE A TÁRSADALMI ÉS ISKOLAI VÁLTOZÁSOKRÓL

Csapó Benő

József Attila Tudományegyetem Pedagógiai Tanszék

A nyolcvanas évek végén Közép-Európában elindult politikai-társadalmi változások a fiatalok fejlődéséhez, szocializációjához olyan feltételeket teremtettek, amelyhez kevés hasonló van a modern történelemben. Az átalakulás Magyarországon korábban kezdődött, mint a szomszéd országokban, így sok tekintetben lassúbb volt és nem kísérték drasztikus konfliktusok. Ugyanakkor a rendszer támaszául szolgáló és az iskolai nevelés hivatalos keretét alkotó értékrend gyakorlatilag egyik évről a másikra megváltozott. Történelmi személyiségek és események megítélése az ellentétére váltott, az egypártrendszer helyett a parlamentáris demokrácia, az állami tulajdon dominanciájára épülő elosztási rendszer helyébe a magántulajdonon alapuló piacgazdaság értékei léptek. A békés átmenet egyik sajátossága, hogy az új értékrendet nagyjából változatlan közegben, ugyanazok a felnőttek, tanárok közvetítik, akik a fiatalok számára az előző rendszer hivatalos világnézetét is megjelenítették.

Az átmenet nehézségeit, a problémák nagyságát, az átalakulás időtartamát nemcsak a laikus felnőttek, de a politológusok és a közgazdászok is különbözőképpen ítélik meg. Sokféle szakértői elemzés és jövőkép van forgalomban, és a közvéleménykutatások sokasága is elég pontosan követi a felnőttek beállítódásának változásait. A fiatalok helyzete, a változások hatása nemcsak nálunk és a környező országokban keltette fel a kutatók érdeklődését, hanem a nyugati szociológusok és pszichológusok számára is érdekes témává vált a közép- és kelet-európai országokban felnövekvő, úgynevezett „posztkommunista ifjúság”. Mindezek ellenére meglehetősen kevés konkrét adatfelvétel vált ismertté, amelyet a változások legkritikusabb éveiben végeztek; az elemzések főleg esettanulmányokra és a nemzeti statisztikai adatokra (kábitószerelevet, bűnözés) épülnek.

A tanulmányok többsége meglehetősen lesújtó véleményt formál a társadalmi-politikai változások nyomán kialakult állapotokról, az értékvesztést, a perspektívátlanságot jelölve meg a fiatalok legjellemzőbb életérzéseiként. *Agócs* és *Agócs* (1994) például a magyar fiatalok körében tapasztalható növekvő elidegenedésről, a felnőttek társalmába és intézményrendszerébe vetett bizalom elvesztéséről ír, részletesen bemutatva az újabban tapasztalható negatív jelenségeket, különös tekintettel a szélsőséges csoportok által elkövetett atrocitásokra. Árnyalatokban gazdagabb képet fest a közép- és kelet-európai térség fiataljainak helyzetéről a *Rust*, *Knost* és *Wichmann* (1994) szerkesztésében megjelent kötet, felvázolva a változások történeti és oktatáspolitikai dimenzióit is. A magyar fiatalokkal három fejezet foglalkozik, bemutatva az iskolarendszer átalakításának történeti

hátterét (Németh és Pukánszky, 1994), a változó társadalmi rendszer és az értékek konfliktusát (Szabó, 1994), és egy (Németország keleti felén ugyancsak elvégzett) felmérés adataival is részletesen illusztrálva elemzi a fiatalok különböző társadalmi jelenségekkel (piacgazdaság, nacionalizmus, bevándorlók) kapcsolatos attitűdjeit (Kárpáti, Farkas és Kovács, 1994). A kötet többi írásának alaptónusát általában a címben is szereplő „válság” bemutatása határozza meg. Nem jobb a helyzet a felnőttek körében sem. Csepeli és munkatársai 1991-ben elvégzett vizsgálatuk eredménye alapján úgy látják, hogy az elvárások (amiket az előző rendszer egalitárius ideológiája és újabban a nyugati életszínvonalat és mintázatokat propagáló reklámok egyaránt befolyásoltak) és a mindennapi élet realitásai közötti szakadék cinizmushoz, apátiához, a politikai rendszerrel szembeni bizalmatlansághoz vezet (Csepeli, Kolosi, Neményi és Örkény, 1993).

Számos kérdést tehetünk fel és különböző feltevéseket fogalmazhatunk meg arra vonatkozóan, hogy a fiatalok miképpen érzékelik a társadalmi-politikai változásokat. Lehet, hogy a változások rendkívüliségét csak a felnőttek érzékelik, és a fiatalok e történelmi szempontból érdekes korszakot is a maguk természetes módján élik meg és fogadják el. Egyéni életüknek a serdülőkor és a felnőtté válás során amúgy is megtapasztalt sokféle változása és személyes problémája elfedi a társadalmi változásokat és problémákat. De számos érvet lehet felsorolni akkor is, ha úgy gondoljuk, hogy a fiatalok sokkal érzékenyebbek az átmenet jelenségeit illetően; idealizmusuk, a jövővel szembeni várakozásaik, védtelenségük sokkal érzékenyebbé teszi őket a hirtelen váltásokkal kapcsolatban. Egy társadalmi értékrend összeomlása, az átmenet sokféle bizonytalansága nagyobb hatást gyakorolhat rájuk, képlékeny társadalomképük alakulására, egész személyiségükre és jövőbeli életükre, mint a felnőtt életben szerzett tapasztalatok.

A demokratikus fejlődés jövőjét illetően talán a legfontosabb kérdés az, hogyan észlelik a fiatalok a változásokat, különösen annak a kellemetlen jelenségeit. Minek tulajdonítják az újonnan megjelent nehézségeket? Átmenetinek tartják azokat, amelyek idővel eltűnnek, azaz a problémákat az átmenethez asszociálják, vagy a nehézségeket az új társadalmi berendezkedés tartós velejárójának tartják? Optimistán látják a jövőt, és képesek erőt meríteni a pozitív fejleményekből, vagy a bizonytalanságok csak a szorongásukat növelik?

E kérdések vizsgálatára különböző időpontokban adatgyűjtést végeztünk középiskolás fiatalok körében. Néhány részeredményt nemzetközi konferenciákon már ismertettünk (Csapó, 1991a, 1991b, 1993; Flanagan, Csapó és Rékasi, 1991), magyarul azonban – a közvetlen politikai aktualitásokat elkerülendő –, mindezt ideig nem publikáltuk e vizsgálatok eredményeit. Ebben a tanulmányban az iskolai átalakulásokkal és a gazdasági perspektívákkal kapcsolatos vélemények változásait mutatjuk be.

Ugyanazzal a kérdőívvel két különböző időpontban gyűjtöttünk adatokat. Az első felmérés 1990-ben, közvetlenül az első demokratikus parlamenti választásokat megelőző várakozásokkal teli időszakban történt, amikor még inkább csak sejteni, mint tapasztalni lehetett a változásokat. A második adatfelvétel idejére, 1993 tavaszára a megkérdezett tanulók már közvetlen tapasztalatokat is szerezhettek az átmeneti korszak realitásairól.

Az adatgyűjtés módszerei

A minták

A felméréseket szegedi középiskolák harmadik osztályaiban végeztük, ami beiskolázás szempontjából Szegedet és a környékbeli településeket jelenti. Az első adatfelvételt 1990 tavaszán összekapcsoltuk egy másik (a matematikatanulással kapcsolatos) project munkálataival, így az akkor megkérdezett tanulókról számos további adat is rendelkezésünkre áll.

Az 1989/90 tanévben a szegedi középiskolák harmadik osztályaiban (összesen 112 osztály) körülbelül 3270-en tanultak. Ezekből arányosan választottuk ki tíz középiskola összesen 20 osztályát, majd minden osztályból 6 fiút és 6 lányt. A 6–6 tanulót a tanárok ajánlása alapján úgy választottunk ki, hogy 2 a gyenge, 2 a közepes, 2 pedig a jobb teljesítményűek közül kerüljön ki. Mivel az aránytalan fiú/lány megoszlás miatt további korrekciókat kellett végezni, a minta valamivel nagyobb lett az eredetileg tervezett 240-nél.

Az említett vizsgálat keretében felkerestük a tanulók édesanyját, akik a velük felvett interjú után kitöltötték ugyanazt a társadalmi változásokkal kapcsolatos kérdőívet is, amelyet gyerekeik. Ugyancsak interjút készítettünk 70 matematikatanárral (fele részben általános iskolai tanárokkal), akik szintén kitöltötték a kérdőívet. Így a tanulók véleményét összehasonlíthatjuk a szülők és – az iskolai változásokban különösen közelről érintett – tanárok véleményével.

A második felmérést 1993 tavaszán végeztük ugyanazokban a középiskolákban, ahol az elsőt. Ezúttal a mintát nagyobbra (kb. 400 fő) választottuk, és egész osztályokkal felvettük a kérdőívet.

A kérdőív

A vizsgálat során a társadalmi változások három fő területére, a politikai-ideológiai szférára, a gazdaságra és az oktatásra, illetve ezek összefüggéseire összpontosítottuk figyelmünket, és arról kívántunk adatokat gyűjteni, miképpen ítélik meg e változások jelentőségét a középiskolások, mennyire azonosulnak azokkal, milyen mértékben tartják azokat pozitívnak a saját jövőjük szempontjából. Kerülve a túlzott absztrakciót, a kérdéseket igyekeztünk úgy megfogalmazni, hogy azokat a tanulók közvetlenül a saját mindennapi életükkel kapcsolatban válaszolhassák meg.

A fő kérdéscsoportok azzal foglalkoztak, mit gondolnak a tanulók (szülők, tanárok) hogyan befolyásolják a várható/elkezdődött változások a jövőbeni lehetőségeket. Hogyan változnak az elhelyezkedés lehetőségei, a mindennapi élet kötöttségei, a pénzkeresés lehetőségei és az életszínvonal (rövidebb és hosszabb távon)? Mennyire tartják helyesnek az iskolai oktatásban várható változásokat (a központi irányítás szerepének csökkenését, magániskolák alapítását, az egyházak szerepének növekedését, az iskolák nagyobb szabadságát a tananyag megválasztásában)? Hogyan változik a tudás értéke az új feltételek között, vajon a várható változások hatására jobban fognak-e az emberek törekedni arra, hogy magasabb iskolai végzettséget szerezzenek?

Az 1993-ban felvett kérdőív kérdéseinek nagy része szó szerint megegyezett az 1990-es kérdőívvel, csupán a bevezető szövegen változtattunk, tekintettel arra, hogy sok minden, amiről '90-ben még csak mint várható változásról beszéltünk, az '93-ra már realitássá vált; illetve a konkrét időpontokra vonatkozó kérdéseknél a másik időbeli perspektívához kellett igazítani a szöveget.

A kérések többségére zárt formában egy ötfokozatú skálán kértük a válaszokat. Mindenütt feltüntettük a skálaértékek megnevezését. A megnevezések változtak, de következetesen eleget tettek a következő szabálynak: az 1 a legkisebb, a 3 a közép (közömbös, változatlan, ugyanolyan stb.) az 5 a legmagasabb értéket jelentette. (Pl.: 1 = sokkal rosszabb, 2 = rosszabb, 3 = ugyanolyan, 4 = jobb, 5 = sokkal jobb; vagy 1 = nagyon helytelen, 2 = helytelen, 3 = közömbös, 4 = helyes, 5 = nagyon helyes.) Így, bár szigorúan véve csak rangskáláról van szó, a válaszok egymással is összehasonlíthatóak, és nem követünk el nagy hibát, ha az eredményekkel bonyolultabb statisztikai elemzéseket végzünk. A kérdések pontos szövegét, ahol erre szükség lesz, az eredmények ismertetése során fogjuk idézni.

A felmérések eredményei

Bár a tanulók körében végzett két felmérés lényegében megegyezett, a két adatbázis különböző elemzési lehetőségeket kínál. Az 1990 felmérésből rendelkezésre állnak a szülők és a tanárok adatai is, ami különböző külső összehasonlításokat tesz lehetővé, míg az 1993-as nagyobb minta adataival részletesebb, a tanulók egyes alcsoportjait összehasonlító elemzéseket is végezhetünk. Ennek megfelelően az eredmények bemutatása során nem mindig állítjuk párhuzamba a két időpontban felvett adatokat, inkább azokra a jelenségekre összpontosítjuk figyelmünket, amelyek tanulmányozására az adott adathalmaz legjobban megfelel.

A várakozások időszaka: a változások megítélése 1990-ben

Mielőtt az első adatfelvétel eredményeinek részletes bemutatására rátérnénk, érdemes előrebocsátani néhány átfogó megállapítást.

1. Négy év távlatából visszatekintve az 1990-es évre, gyakran támad az a szubjektív érzésünk, hogy akkor még felnőttek és fiatalok egyaránt optimizmussal tekintettek a jövőbe. Az akkori véleményeket elemezve úgy tűnik, a valóság más volt. A szülők, tanárok, gyerekek jelentős része már akkor is inkább tartott a változások negatív következményeitől.

2. Az anyák általában sokkal pesszimistábbak, voltak, mint a gyermekeik. Szinte minden egyes kérdés esetében kevésbé tartották pozitívnak a változásokat, mint a gyermekeik.

3. Mind a szülők, mind a tanulók sokkal kedvezőbben ítélték meg az iskolai változásokat, mint a gazdaságban és a társadalmi életben általában várható fejleményeket.

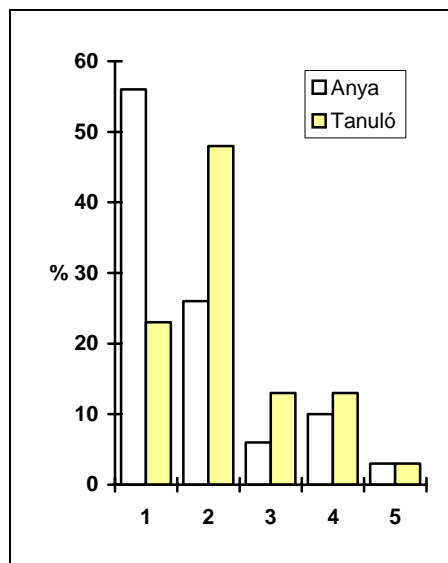
A válaszok eloszlásában érdekes különbségeket tapasztaltunk. Néhány esetben az egyetértést/ellenzést kifejező válaszok eloszlása a szabályos normális eloszláshoz hasonlít, vagyis a „középső” vélemények vannak túlsúlyban. Ez arra utal, hogy a megkérdezettek körében a kérdés megítélése nagyjából egységes, kevesen képviselnek a tipikustól eltérő álláspontot. Más kérdéseknél viszont a vélemények láthatóan polarizáltak, nem egy, hanem két egymástól távol eső álláspont körül sűrűsödnek a vélemények. A helyzetképhez hozzátartozik az is, mennyire osztja meg egy-egy kérdés a megkérdezetteket, ezért néhány esetben az eloszlásdiagramokat is bemutatjuk.

Az élet minőségével és az életszínvonallal kapcsolatos várakozások

A három kérdést, amelyekkel a mindennapi nehézségek és a gazdasági lehetőségek változásával kapcsolatos véleményeket kívántuk vizsgálni, mind a középiskolás tanulóknak, mind édesanyjuknak feltettük. Mivel az átlagok mögött különbözőképpen szóródó vélemények vannak, érdemes az eredményeket kissé részletesebben is szemügyre venni. A válaszok eloszlását az 1., 2. és 3. ábrán mutatjuk be.

Amint az ábrák is szemléltetik, a kedvezőtlen irányú változásokat előrejelző válaszok általában felülmúlták a változásokat kedvezően megítélő válaszokat. Különösen negatívan ítélik meg az anyák az elhelyezkedés lehetőségeit, 56% válaszolta, hogy a jövőben „sokkal kevesebb” lehetőség lesz állást találni, a tanulók között 23% az ugyanígy vélekedők aránya. Bár másként szövegezték kérdéseiket, hasonló eredményre jutottak a korábban idézett tanulmány szerzői: a fiúk 36%-a, a lányok 20%-a választotta a legnegatívabb válaszalternatívát a „Nem vagyok biztos abban, hogy fogok állást találni.” kijelentéssel kapcsolatban (Kárpáti, Farkas és Kovács, 1994. 228. o.).

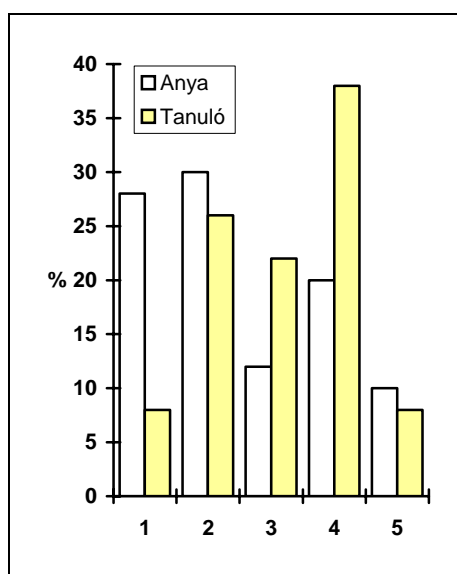
Egy kivétel volt csupán, ahol a pozitív előrejelzések felülmúlták a negatív várakozásokat: a pénzkeresés lehetőségeit illetően a fiatalok úgy vélekedtek, hogy a helyzet javulni fog, a másik két kérdés esetében ők is inkább negatív változást vártak. Érdeemes megfigyelni, hogy míg a mindennapi kööttségek változását mindkét generáció kiegyenlítettebben ítéli meg – azaz a 3. ábrán közel normális eloszlást kaptunk –, addig a pénzkeresés és az elhelyezkedés lehetőségeivel kapcsolatban polarizáltabbak az álláspontok. E két kérdésre (1. és 2. ábra) adott válaszok eloszlása az anyák és gyermekeik esetében is bimodális, vagyis a helyzet rosszabbra for-

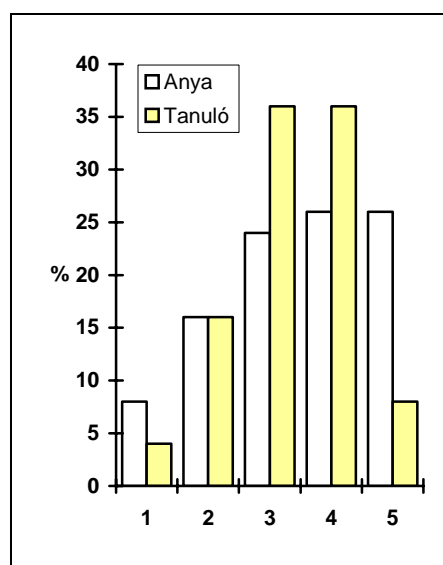
1. ábra
Hogyan változnak az elhelyezkedés lehetőségei?

dulását váró többség mellett van egy optimista kisebbség is, és még kevesebben vannak, akik nem számítanak jelentős változásra.

E polarizáltság különösen szemléletesen megfigyelhető a pénzkereséssel kapcsolatos kérdésnél. Úgy tűnik, a válaszadó szülők is és gyermekeik is két jól elkülöníthető csoportra oszlanak, az egyik kedvező, a másik kedvezőtlen változásokra számít. Érdekes azonban, hogy nem ugyanazok a gyerekek tartoznak az optimista előrejelzést adó csoportba, akiknek az édesanyja is kedvezően ítéli meg a helyzetet. A szülők és gyermekeik véleménye közötti korreláció ebben az esetben például mindössze 0,07, azaz teljesen jelentéktelen.

2. ábra
Hogyan változnak a pénzkeresés lehetőségei?

3. ábra
Hogyan változnak a mindennapi élet kötttségei?

Az életszínvonallal kapcsolatban arra kerestük a választ, hogy ítélik meg a tanulók a változásokat a közvetlen közeli, közepes és távolabbi időpontokat illetően. A kérdést ezért így tettük fel:

„Mit gondol, hogyan változik Magyarországon az emberek életszínvonala? Vegyük alapul az 1989-es évet! Hogyan alakul 1989-hez képest az életszínvonal a következő években? Karikázza be a megfelelő számot!”

A következő évekről kellett véleményt mondani: 1990 (a felmérés éve), 1991, 1992, 1995 és 2000. A válaszokat a következő skálán vártuk:

„Sokkal rosszabb (1), Rosszabb (2), Ugyanolyan (3), Jobb (4), Sokkal jobb (5).”

Ezekre a kérdésekre kiegyenlítettebb válaszokat kaptunk, az eloszlások alakja bár ferde de a normális eloszláshoz hasonló volt, és bőven akadtak az középső, „ugyanolyan” helyzetre utaló vélemények. Az életszínvonal mélypontját mindkét generáció 1990-re, vagyis a felmérés évére teszi, és onnantól kezdve lassú emelkedésre számít. A rövidtávú (1991–1995) előrejelzésekre itt is érvényes, hogy a gyerekek optimistábbak, mint az anyák, de hosszabb távon, azaz 2000-re már kiegyenlítődnek a vélemények, erre az időpontra közel azonos becslést adnak. A gyerekek már 1992-re, az anyák viszont csak 1995-re számítanak az 1989-es évinél magasabb életszínvonalra. (Ld. még a 14. ábrát.)

Az iskolai változások megítélése

Az iskolai változásokról a tanárok véleménye is rendelkezésünkre áll. A kérdések egy csoportja az iskolák demokratizálására, függetlenségük, önállóságuk növekedésére vonatkozott, ideológiai, adminisztratív és szakmai értelemben.

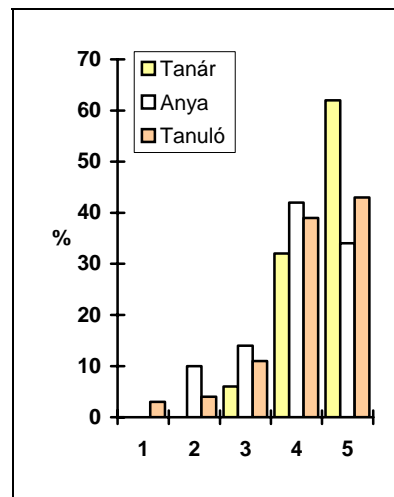
Konkrétan azt kérdeztük, mennyire tartják helyesnek a következő változásokat:

„Megszűnik az iskolákban az egységes állami ideológia közvetítése.”

„Csökken az iskolák központi állami irányításának szerepe.”

„Az iskolák nagyobb részben maguk döntenek el, hogy mit tanítsanak.”

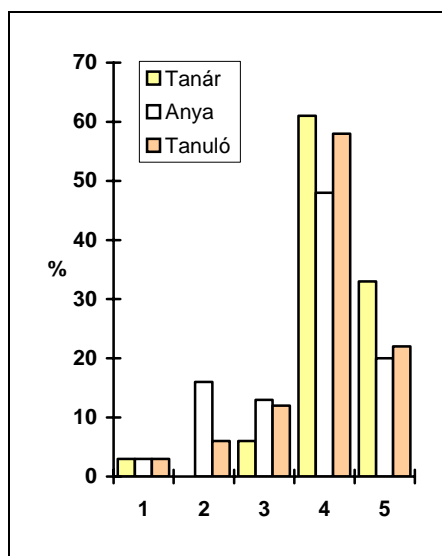
E kérdésekre adott válaszok eloszlását a 4., 5. és 6. ábrák szemléltetik. A támogató álláspontok minden esetben felülmúlják a változásokat nem helyeslők számát, bár a támogatottság az ideológiai – adminisztratív – tantervi önállóság sorrendben csökken. A legegységesebb az egyetértés az állami ideológia iskolai közvetítésének megszűnésével kapcsolatban (4. ábra). Kiemelkedő határozottsággal támogatják ezt a tanárok (a véleményeket kifejező számok átlaga 4,5 fölött van), őket a tanulók, majd az anyák követik (még mindig 4 feletti átlaggal). Valamivel kisebb egyetértést tapasztaltunk az iskolák központi állami irányításának gyengülésével kapcsolatban, és itt is a tanuló – tanár – anya sorrendben csökkent a változás helyeslése (5. ábra). Az iskolák várhatóan nagyobb önállósága a tananyag megválasztásában erősen megosztja mindhárom megkérdezett csoportot, mindhárom eloszlás bimodális,

4. ábra

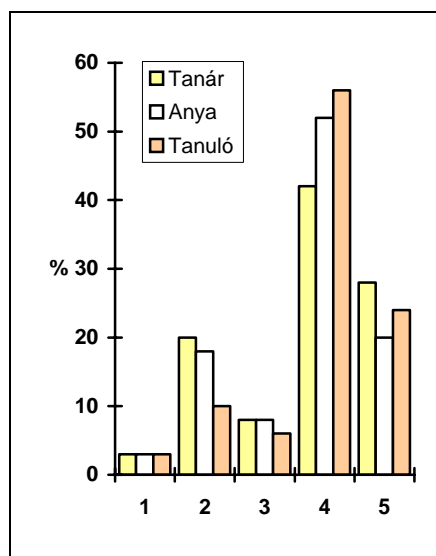
Megszűnik az iskolákban az egységes állami ideológia közvetítése

alacsony közepső értékkel (6. ábra). Ez a jelenség szinte előrevetíti a tantervek, konkrétan a nemzeti alaptanterv körül már alig egy évvel később tetőfokára hágó össznemzeti vitát. Bár még itt is többségben vannak a támogató vélemények, ez a javaslat találkozott a legkisebb egyetértéssel. Érdekes, hogy itt a támogatottság sorrendje is megváltozik az előzőekhez képest. A tanulók helyeslik legerőteljesebben, őket a tanárok követik, míg a szülők körében élvezi ez a tendencia a legkisebb támogatottságot. Érdeemes azt is megfigyelni, hogy a megosztottság a tanárok között a legnagyobb. Érthető a tanárok körében tapasztalható véleménykülönbség, hiszen ők tudják legjobban felmérni, hogy a nagyobb szabadság egyben nagyobb felelősséget és sok esetben többletmunkát is jelent.

5. ábra

Csökken az iskolák központi állami irányításának szerepe

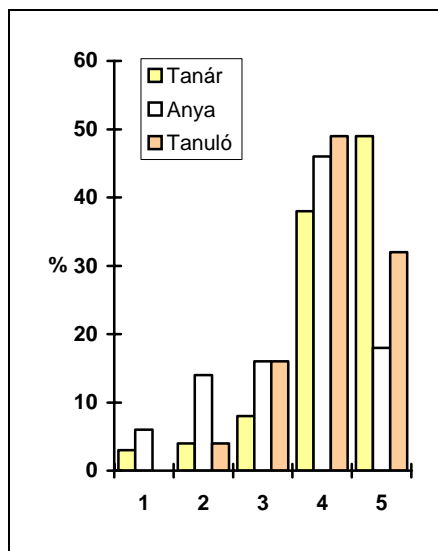
6. ábra

Az iskolák nagyobb részben maguk döntenek el, hogy mit tanítsanak

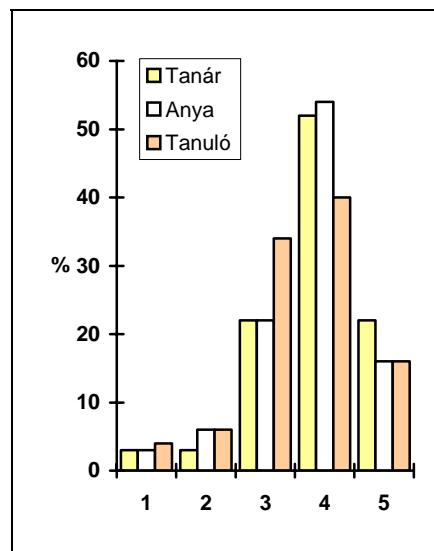
Más dimenziókban ugyan, de szintén az önállósággal és a központi irányítástól való függetlenséggel kapcsolatosak a magániskolák alapítására és az egyházak növekvő szerepére vonatkozó kérdések is. Ezeket a változásokat – különböző erősséggel ugyan – mindegyik megkérdezett csoport többsége támogatta, és a vélemények is egységesebbek, azaz itt nem tapasztaltuk az előzőekben megfigyelt polarizáltságot (7. és 8. ábrák). A magániskolák alapításának gondolata a tanulók és a tanárok körében nagyobb népszerűségnek örvend, mint az egyházak szerepének növekedése, míg az anyák inkább helyeslik az egyházak növekvő szerepét, mint a magániskolák alapításának lehetőségét. A

magániskolák alapítását legjobban a tanárok, legkevésbé az anyák támogatták, míg az egyházak szerepével kapcsolatban éppen fordított a sorrend.

A leendő változásokat illetően figyelmeztető jel lehet, hogy hogyan viszonyulnak azokhoz a legközelebről érintett csoportok, a tanárok, illetve a tanulók – összehasonlítva a csak közvetetten érintettek körével. Nos, a magániskolák gondolatát jobban, az egyházak növekvő szerepét kevésbé támogatták az „érintettek”, mint a „kívülállók”.

7. ábra
Lehet magániskolákat alapítani

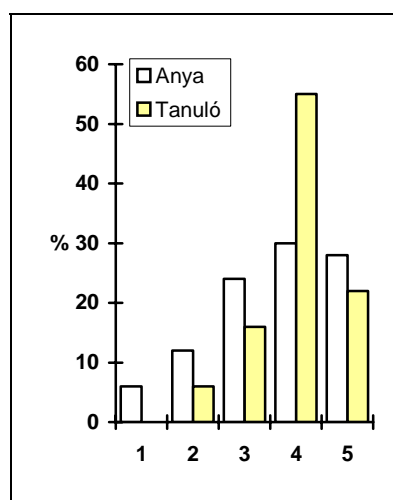

8. ábra
Növekszik az egyházak szerepe

Végül nézzük meg az 1990-es felmérésből azt a kérdést, amelyik rávilágít arra, hogyan vélekednek a szülők és a gyerekek a tanulás szerepéről a megváltozott társadalmi körülmények között (9. ábra). Arra a kérdésre, hogy „A változások hatására jobban törekednek-e az emberek arra, hogy magasabb iskolai végzettséget szerezzenek?”, a tanulók 55%-a válaszolta, hogy „jobban”, 22% volt azok aránya, akik a „sokkal jobban” lehetőséget választották és mindössze a tanulók 6%-a gondolta úgy, hogy az emberek „kevésbé” lesznek érdekeltek a tanulásban. Senki nem választotta közülük a „sokkal kevésbé” válaszlehetőséget. Az anyák nem bíztak ennyire a változások motiváló hatásában, bár ők is inkább vélték úgy, hogy az iskolázottság szerepe növekedni fog. A „jobban” és a „sokkal jobban” válaszok aránya együttesen náluk is közel 60% volt, és összesen csak 18% válaszolta, hogy „kevésbé” vagy „sokkal kevésbé”.

A fiatalok véleményét a külső motiváció indikátorának is tekinthetjük, és a tanulás növekvő szerepére vonatkozó előrejelzésük önmagát beteljesítő jóslatként működhet. Ha ez a hit tartós marad, azaz úgy gondolják, hogy érdemes tanulni, maguk is jobban törekednek a magasabb iskolai végzettség megszerzésére. A szülőknek az iskolázottság szerepével kapcsolatos beállítódásából ugyancsak fontos következtetéseket vonhatunk le. Tudjuk, hogy az általános iskola végén a középiskola megválasztásában a szülők szándéka és ambíciója meghatározó szerepet játszik. Ha az a szülők meggyőződése, hogy az iskolázottság jelentősége növekedni fog, jobban törekednek arra, hogy gyermekeiket gimnáziumba vagy szakközépiskolába juttassák be, ez az attitűd tehát e két iskolatípus iránt növekvő igény előrejelzése is lehet.

A két kérdéscsoport (gazdaság, oktatás) eredményeinek összevetése tovább árnyalhatja a változásokkal kapcsolatos beállítódásokról kialakított képet. Jelzésértékű lehet például, hogy míg a fiatalok általában nem reménykedtek az élet minőségének gyors javulásában, pozitívan viszonyultak az iskola rendszer változásaihoz. Némileg többségben voltak azok, akik úgy vélték, hogy javulni fognak a pénzkeresés lehetőségei, de sokkal többen voltak azok, akik az iskolázottság fontosságának növekedésére számítottak. Ebben az értelemben mondhatjuk, hogy az 1990-es év még az optimista bizakodás időszakára volt, de legalábbis nem volt általános a kiábrándultság és semmi esetre sem a perspektívátlanság. Másrészt igaz az is, hogy a tanulók egy nem kis csoportja már akkor tartott a társadalmi-politikai változások negatív hatásától, mielőtt azok (pl. a munkanélküliség) mindennapos tapasztalattá váltak. Félelmeik jelentős részét még az 1990 előtti időből „hozták magukkal” az új politikai-gazdasági rendszerbe, szorongásaik nem csak a rendszerváltozást követő negatív tapasztalatok nyomán alakultak ki.

9. ábra
Jobban törekednek az emberek arra, hogy magasabb iskolai végzettséget szerezzenek?

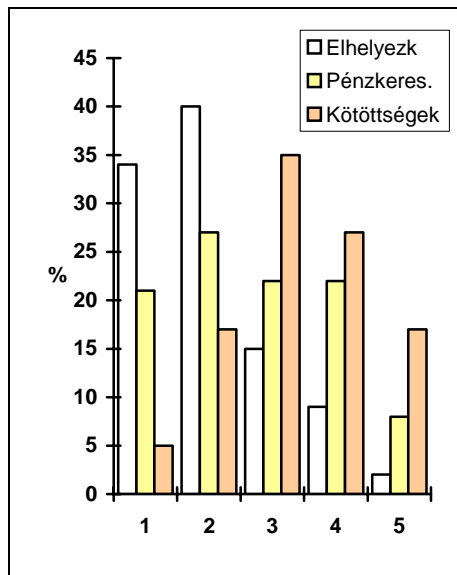
A realizmus ideje: változások megítélése 1993-ban

A második adatfelvételt már csak a középiskolák harmadik osztályaiban végeztük el. E felmérés eredményeit csak röviden ismertetjük, de a két időpont közötti változások elemzése kapcsán még visszatérünk ezekre az adatokra.

Az élet minőségének változásáról alkotott vélemények

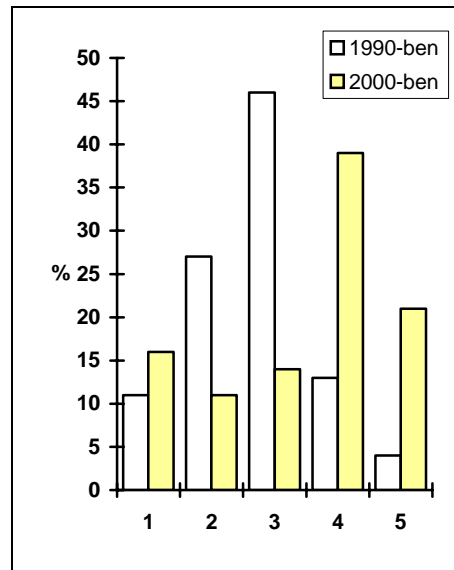
A második felmérés idején, 1993 tavaszán többségben voltak azok akik úgy ítélték meg, hogy a változások inkább kedvezőtlen hatással lesznek az életükre (10. ábra). A tanulók általában úgy gondolták, hogy növekednek a mindennapi élet költötségei, nehezebb lesz állást találni és csökkennek a pénzkeresés lehetőségei is. Különösen szembevetűn a munkanélküliségtől való félelem, a tanulók 34%-a tartott attól, hogy sokkal nehezebb lesz állást találni Ez az arány már magasabb mint a *Kárpáti* és munkatársai (1994) tanulmányában közölt (kb. 28 %) adat. A vélemények csak a pénzkeresés megítélésében szóródnak jelentősebb mértékben, e tekintetben a két különböző álláspontra helyezkedő csoport láthatóan elkülönül egymástól. Ez azonban nem új jelenség, 1990-ben ugyanez volt a helyzet (2. ábra), nem tulajdonítható tehát a '90 után gyorsuló ütemben növekvő jövedelmi különbségeknek.

Az életszínvonal változásával kapcsolatos kérdésekben meghagytuk ugyanazokat az időpontokat (1990, 1991, 1992, 1995 és 2000), amelyek az 1990-es felmérésben is szerepeltek, és ennek megfelelően kissé módosítottuk a kérdés szövegezését. Így az 1991-es és 92-es évet a megkérdezett tanulóknak már utólag kellett minősíteniük. A '95-ös év továbbra is előttük állt, de kissé megváltozott annak is a perspektívája, ugyanis közelebb került a felmérés időpontjához. Az életszínvonallal kapcsolatos válaszokat tehát nem csak a közben eltelt idő tapasztalatai befolyásolták, hanem a más nézőpont is.

10. ábra

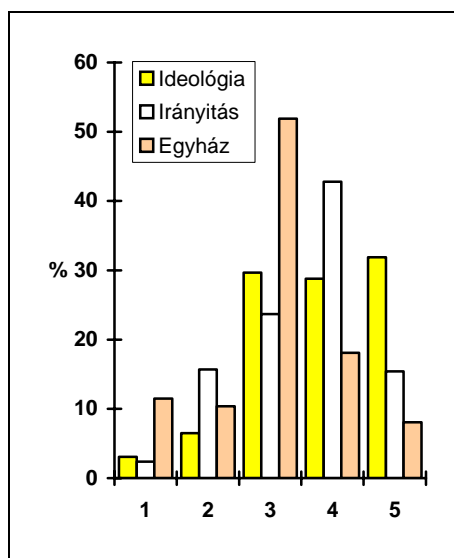
A tanulók véleménye a változásoknak az életükre gyakorolt hatásáról 1993-ban

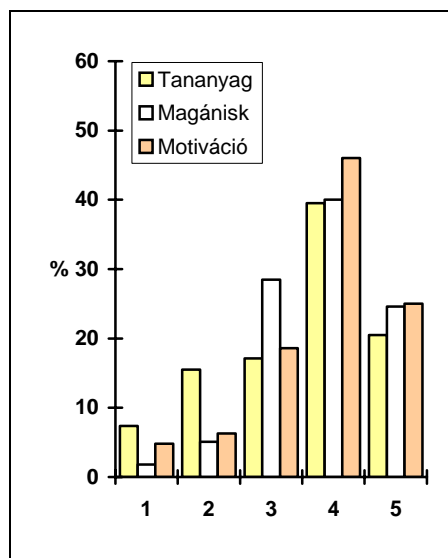
11. ábra

Az életszínvonal változásával kapcsolatos vélemények 1993-ban

A 11. ábrán a két végpontot, az 1990-es év visszamenőleges megítélését és a 2000-re vonatkozó előrejelzést mutatjuk be. Az 1990-es életszínvonal megítélése többnyire negatív és egyöntetű, azaz a vélemények nem szóródnak szélsőségesen. Ugyanez érvényes a másik kettő múltbeli időpontra is. A 2000-re vonatkozó becslések viszont már megoszlanak (akárcsak a másik jövőbeli időponton, az 1995-tel kapcsolatos álláspontok). A vélemények többnyire vagy az egyik, vagy a másik szélső állásponthoz állnak közel.

12.a

12.b

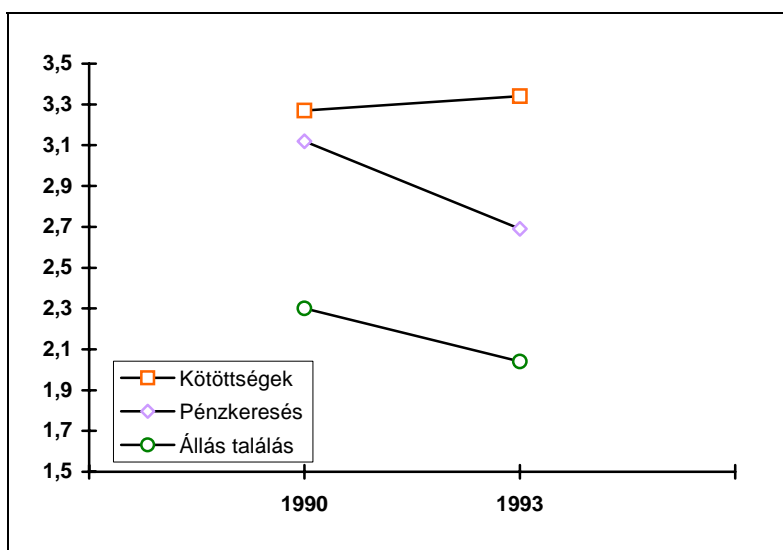
A tanulók véleménye az iskolai változásokról 1993-ban

Az iskolai változásokkal kapcsolatban (12.a és 12.b ábra) 1993-ban is többségben voltak a támogató vélemények, kivéve az egyházak növekvő szerepének megítélését. Az öt között két olyan kérdés volt, amelyik némileg megosztotta a tanulókat: az állami ideológia megszűnése és az egyházak szerepének megítélése. Amíg 1990-ben még szépen kiegyenlített normális eloszlást mutatott a tanulók egyházakkal kapcsolatos beállítódása (8. ábra), 1993-ban már egy jelentős csoport gyűlt össze a negatív póluson (12.b ábra). Ugyancsak polarizálódtak 1990-hez képest a régi ideológia megszűnésével kapcsolatos vélemények. A többi kérdésben 1993-ban nem szóródott túlságosan a tanulók véleménye.

A változásról alkotott vélemények változása

Az előző részben ismertetett eredmények már jelezték, hogy a két felmérés között eltelt három évben a fiataloknak a társadalmi átalakulás egyes fejleményeiről alkotott képe jelentősen átrendeződött. Érdekes az adatokat olyan elrendezésben is elemezni, ahol a két időpont közötti változásokat közvetlenül megfigyelhetjük, illetve a különböző kérdések megítélésében tapasztalt vélemény-változásokat egymással is összehasonlíthatjuk.

A két felmérés között eltelt három év alatt a változások iránti lelkesedés minden tekintetben csökkent. Három évvel az első szabad választások után a fiatalok egyértelműen úgy látják, hogy a mindennapi életük nehezebb lesz. A gazdasági stagnálás, az állami nagyvállalatok csődbejutása, a gyakorlatilag nulláról közel 10%-ra emelkedett munkanélküliség nem maradhatott hatástalan. A legnagyobb kiábrándulás a pénzkeresés lehetőségeivel kapcsolatban következett be, de a korábbi, amúgy sem túl kedvező helyzetértékelésnél is rosszabbnak látják az elhelyezkedés kilátásait (13. ábra). Az általános helyzetértékelést legjobban kifejező, a mindennapi élet kötöttségeire vonatkozó kérdés esetében ugyancsak negatív irányba tolódtak el az álláspontok, de csak viszonylag kis mértékben.

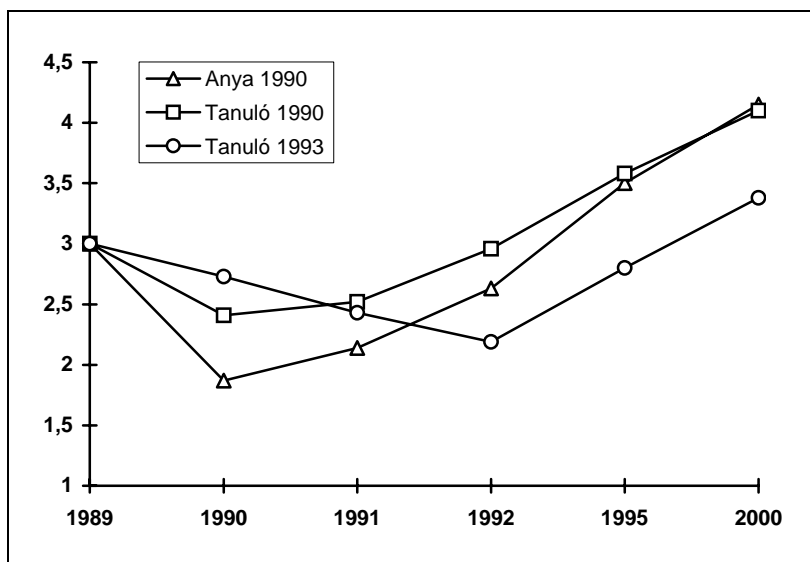
13. ábra

A mindennapi élet megváltozásával kapcsolatos vélemények változása

A 14. ábrán összehasonlíthatjuk, hogyan látták az anyák és a tanulók két különböző időpontban az életszínvonal alakulását. Az első felmérés eredményei szerint rövid távon az anyák sokkal pesszimistábbak, mint gyermekeik, hosszú távon viszont azonos, talán még kissé jobb perspektívákat is látnak. Rövid visszaesés után mindkét generáció gyors fejlődést remél. Egy más perspektívából, az 1991-es és 1992-es évre már utólag vissza-

tekintve a második adatfelvétel idején a visszaesést hosszabbnak és mélyebbnek látják a fiatalok. A legtávolabbi időpontra, 2000-re alacsonyabb életszínvonalat jeleznek előre, mint az előző felmérés alanyai, nem kevésbé optimisták viszont a változások ütemét tekintve: '92 és '95 között a két előrejelzés vonala egymással párhuzamosan halad.

Érdeemes megfigyelni, hogy mindegyik csoport az akkori jelent, vagyis a felmérés időpontját (vagy az ahhoz legközelebbit) tekinti a mélypontnak, addig csökkenőnek, de onnantól emelkedőnek látja az életszínvonalat. Ez a jelenség, hasonlóan az előző eredmények több vonásához, megerősíti azt az általánosan ismert tapasztalatot, hogy a helyzetmegítélést nem csak az objektív feltételek, hanem számos szubjektív tulajdonság és általános pszichológiai törvényszerűség is befolyásolja.

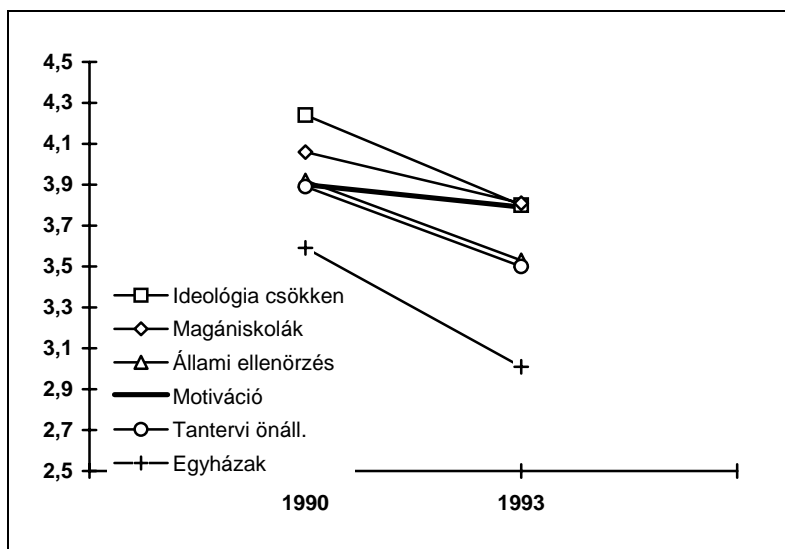

14. ábra

Az életszínvonal változásáról alkotott vélemények változása

Érdekes hipotéziseket fogalmazhatunk meg a tanulók véleménye alapján rajzolt két görbe összehasonlítható 1992–2000 szakaszának párhuzamosságával kapcsolatban. Lehet, hogy 1993-ban a 2000-t már nem érzékelték elég távolinak, és ha távoli végpontként egy későbbi évet jelöltünk volna meg, az előrejelzések elérték volna ugyanazt a szintet, mint amit az 1993-ban még elég távolinak tűnő 2000-re szülők és gyermekeik egyaránt feltételeztek. Egy későbbi vizsgálattal el lehet dönteni, vajon a távoli előrejelzések valóban függetlenek-e a konkrét gazdasági helyzettől.

Az iskolai átalakulásokkal kapcsolatos attitűdökben még nagyobb változásokat figyelhetünk meg, mint amit a gazdasági helyzettel és az életszínvonallal kapcsolatos várakozásokban tapasztaltunk (15. ábra). Ugyanakkor meg kell azt is jegyezni, hogy e téren inkább volt miből veszíteni, hiszen a kiinduló szint, a változások támogatottsága 1990-ben meglehetősen magas volt. Időközben a régi ideológia eltűnésével keletkezett űrt más, néha nem kevésbé ellenszenves ideológiák próbálták betölteni, országos méreteket öltött az alaptanterv körül kibontakozott csatározás, számos konfliktust, több botrányos helyzetet idézett elő az egyházi iskolák visszaadása. Ennek ellenére a fiatalok többnyire még 1993-ban is pozitívan viszonyulnak az időközben megkezdődött – és néha ellentmondásosnak bizonyult – reformokhoz.

15. ábra

Az iskolai változásokkal kapcsolatos vélemények változása

A legnagyobb változás az egyházak növekvő szerepének megítélésében következett be, '93-ban már nem voltak többségben az egyházak iskolai szerepvállalásának támogatói. Amint a két eloszlásdiagram (8. és 12.a ábrák) összehasonlításából megállapítható, az egyházak szerepvállalását különböző intenzitással helyeslők száma egyaránt csökkent, azaz nem csak a közömbösök tolódtak el az ellenzés irányába, hanem sokkal kevesebben vannak azok is, akik nagyon fontosnak tartanak az egyházak szerepének növekedését. Így tűnik, évtizedek egyházellenes propagandája nem ártott annyit az egyházak megítélésének, mint az egyházak némely képviselőjének elmúlt néhány éves szereplése.

Lényegében azonos mértékben csökkent, szinte egymással párhuzamosan változott az állami ideológiával, az iskolák központi ellenőrzésével és a növekvő tantervi önállósággal kapcsolatos vélemény. Kevésbé változott a magániskolák alapításának támo-

gatottsága. Végül jó hír a sok rossz között, hogy *a legkisebb, statisztikailag jelentéktelen mértékben csökkent a tanulóknak az a hite (motiváció), hogy a változások hatására érdekesebb lesz magasabb iskolai végzettséget szerezni.*

A vélemények összefüggései

Az előzőekben elemzett eredmények alapján láttuk, milyen volt és hogyan változott a tanulók attitűdje. Érdekes lenne többet tudni arról, hogy a tanulók mely csoportjaihoz kötődnek jobban az egyes álláspontok. A rendelkezésünkre álló adatok alapján természetesen keveset tudunk erről mondani, de néhány összefüggést azért érdemes megvizsgálni. A vélemények alakulását nyilvánvalóan befolyásolják a külső feltételek, a család társadalmi státusza, életkörülményei, akárcsak a belső, személyiségbeli, alkati tényezők.

Az egyszerűség kedvéért az összefüggéseket többnyire a korrelációs együtthatók kiszámításával elemezzük. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez – különösen ha az adataink jellegét is figyelembe vesszük – nem feltétlenül a leghatékonyabb módszer, azaz érzékenyebb módszerekkel esetleg további összefüggéseket is fel lehetne tární. A személyiségvonások szerepével kapcsolatban erre is bemutatunk egy példát.

Összefüggés néhány külső tényezővel

Az 1990-es adatfelvétel során egy másik kutatási program keretében a tanulókról sok további adatot is összegyűjtöttünk, így megvizsgálhatjuk, hogy a változások iránti beállítódások milyen más vélekedésekkel és egyéb változókkal függenek össze. Nézzük meg először a mindennapi élet változásával kapcsolatos vélemények összefüggéseit. Több háttérváltozóval kiszámítottuk az e kérdésekre adott válaszok korrelációs együtthatóit, de viszonylag kevés szignifikáns összefüggést találtunk, a magasabb korrelációs együtthatók is többnyire csak a 0,20–0,25 tartományba esnek. Néhány esetben azonban érdekes azt is megfigyelni, hogy milyen változókkal nem találtunk a véleményeket összefüggőnek.

Az elhelyezkedési lehetőségekről alkotott vélemények például lényegében semmilyen más külső tényezőtől nem függenek. A pénzkeresés lehetőségeinek megítélése viszont pozitívan korrelál az anya iskolai végzettségével ($r=0,21$) és az apáknak a gyermekkel szemben támasztott elvárásaival ($r=0,25$; az apához intézett konkrét kérdés az volt, hogy a gyermeke milyen teljesítményével lenne elégedett egy matematika teszt megoldása során). Több összefüggést találtunk a mindennapi élet kötöttségeiről alkotott véleményekkel kapcsolatban. Általában azoknak az anyáknak a gyermekei gondolják, hogy kevesebb kötöttség lesz, akik úgy ítélik meg, hogy a gyermekük keményen tanul ($r=0,24$), továbbá azok a gyermekek, akik magasabb iskolai végzettséget szeretnének szerezni ($r=0,23$), és azért tanulnak, mert értékelik a tudás szerepét életük alakulásában ($r=0,23$).

Az életszínvonalal kapcsolatos várakozások szinte egyetlen általunk megvizsgált külső tényezővel sem függenek össze, holott ezeknél a kérdéseknél is több száz korrelációs együtthatót elemeztünk. A korábban bemutatott eloszlásgörbék viszont arra utal-

nak, hogy a vélemények némely tekintetben erősen megoszlanak, de hogy mi az a tényező, ami megkülönbözteti a különbözőképpen gondolkodókat, azt másutt kell keresnünk.

Az iskolai változásokkal kapcsolatos vélemények háttérében már gazdagabb és erősebb összefüggésrendszert találtunk. Itt is érdemes azonban annak megállapításával kezdeni, hol hiányoznak az összefüggések: a magániskolák alapításának lehetőségével és az iskolák nagyobb tantervi önállóságával kapcsolatban semmilyen szignifikáns összefüggést nem találtunk.

A központi állami irányítás szerepének gyengülését főleg az ambiciózus gyerekek helyeselték, akik szeretnék magasabb iskolai képzettséget szerezni. Például akik fontosabbnak tartották, hogy egyetemre menjenek ($r=0,24$), illetve magasabbra helyezték azt a képzettségi szintet, amit szeretnék elérni („Mi az a legmagasabb iskolai végzettség, amit szeretnél elérni?”, $r=0,27$), illetve reálisan elérhetőnek tartanak („Mi az a legmagasabb iskolai végzettség, amit szerinted *el fogsz érni?*”, $r=0,23$); akik saját értelmi képességeiket az átlagnál magasabbnak tartották ($r=0,23$), és saját tanulásként is a főiskolára vagy egyetemre való bejutást jelölték meg ($r=0,25$). Nem támogatták viszont a konzervatívabb beállítódású, inkább egy szakma mielőbbi megszerzésére törekvő gyerekek, illetve akiknek az anyja gondolkodott hasonlóképpen. Például azok, akik inkább úgy vélik, hogy „A matematika tanuláshoz főként memorizálásra van szükség.” ($r=-0,23$); akik hetente több időt töltenek a barátaikkal ($r=-0,23$), akik úgy vélik, az iskolájuk legjobban annak a célnak felel meg, hogy az egy szakmára készíti fel őket ($r=-0,43$), és akiknek az anyja úgy gondolja, hogy a matematika tanulása inkább memorizálás dolga ($r=-0,21$).

Az állami ideológia megszűnését inkább helyeslik a magasabb iskolai végzettségű anyák gyermekei ($r=0,26$), akik egyetemre készülnek (egyetemre bejutás fontos: $r=0,28$; elérni kívánt képzettségi szint: $r=0,25$; valószínűleg elérhető szint: $r=0,31$). Nem helyeselték viszont azok, akik a „Ki a jobb matematikából: a fiúk, a lányok vagy egyformák?” kérdésre inkább a fiúkat választották ($r=-0,23$); akik az iskolában elsősorban szakmát szeretnék tanulni ($r=-0,30$); akiknek az anyja úgy gondolja, hogy a fiúknak több természeti képessége van a matematikához ($r=-0,23$).

Viszonylag kevés összefüggést találtunk az egyházak szerepének növekedését megítélő véleményekkel. Inkább azok nem értenek egyet az egyházak iskolai szerepvállalásával, akik több időt töltenek a barátaikkal ($r=-0,26$), és akik az iskolától a szakmára való felkészítést várják ($-0,22$).

A számszerűen is idézett korrelációs együtthatók mindegyike szignifikáns legalább a $p<0,001$ szinten. Nem találtunk egyetlen ilyen erősségű összefüggést sem az iskolázottság növekvő szerepével kapcsolatos véleményekkel kapcsolatban. Az a vélekedés tehát, hogy a változások hatására az emberek érdekeltőbbek lesznek a magasabb iskolai végzettség megszerzésében, egyenletesen oszlik meg a különböző csoportokban, azaz nem köthető valamelyik egyéb változóval megjelölhető csoporthoz.

Nem találtunk szignifikáns összefüggést a gyerekek és anyjuk véleménye között egyetlen esetben sem, sem a mindennapi élettel, sem az életszínvonallal, sem az iskolai reformokkal kapcsolatos beállítódásokat illetően.

A vélemények belső összefüggései

Érdeemes megvizsgálnunk a tanulók véleményének a belső összefüggéseit, vagyis, hogy a kérdőív egyes kérdéseire adott válaszok hogyan függenek össze egymással. Ki-számítottuk mindkét időpontban az összefüggéseket, de itt csak a későbbi adatfelvétel nagyobb mintájának az eredményeit mutatjuk be. A korrelációs mátrixot az 1. táblázat tartalmazza. Látható, hogy viszonylag kevés a magas összefüggés, és a gazdasági körülményekkel kapcsolatos vélekedések és az iskolai reformok támogatottsága két csaknem teljesen független változórendszer alkot. A mindennapi kötöttségek változásával kapcsolatos vélekedés semmivel sem függ össze, az elhelyezkedés és a pénzkeresés lehetőségeit viszont valamennyire összetartozó dolgoknak gondolják a tanulók.

1. táblázat. A tanulók válaszainak összefüggései az 1993-as adatfelvétel alapján

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.
1. Elhelyezkedési lehetőségek													
2. A pénzkeresés lehetőségei	42												
3. A mindennapi élet kötöttségei	-04	-11											
4. Életszínvonal 1990	-07	-12	04										
5. Életszínvonal 1991	-04	02	-10	61									
6. Életszínvonal 1992	14	21	-11	13	57								
7. Életszínvonal 1995	34	40	-04	-24	05	40							
8. Életszínvonal 2000	34	35	02	-29	-08	19	76						
9. Ideológia megszűnik	11	09	02	-08	-14	-04	12	17					
10. Állami irányítás csökken	09	23	02	-10	-03	03	15	13	38				
11. Tantervi önállóság	03	10	02	01	-02	03	01	07	20	30			
12. Lehet magániskolát alapítani	06	06	10	01	-04	03	00	01	04	11	16		
13. Növekszik az egyházak szerepe	09	04	02	00	02	05	06	03	04	09	06	12	
14. Jobban törekednek a tanulásra	08	14	-13	-01	05	05	16	12	09	01	03	05	12

Megjegyzés: a korrelációs együtthatók értéke elöl a 0-t és a tizedesvesszőt elhagytuk. A 0,12-nél nagyobb együtthatók $p < 0,01$, a 0,16-nál nagyobb értékek $p < 0,001$ szinten szignifikánsak.

Természetes, hogy az egymáshoz közel álló évekre vonatkozó gazdasági várakozások összefüggenek egymással. Az viszont már váratlan, hogy a két távolabbi időpontra vonatkozó megítélések negatívan korrelálnak. Pszichológiailag ugyan érthető, hogy aki pesszimista a jövőt illetően, annak számára szebbnek tűnik a múlt.

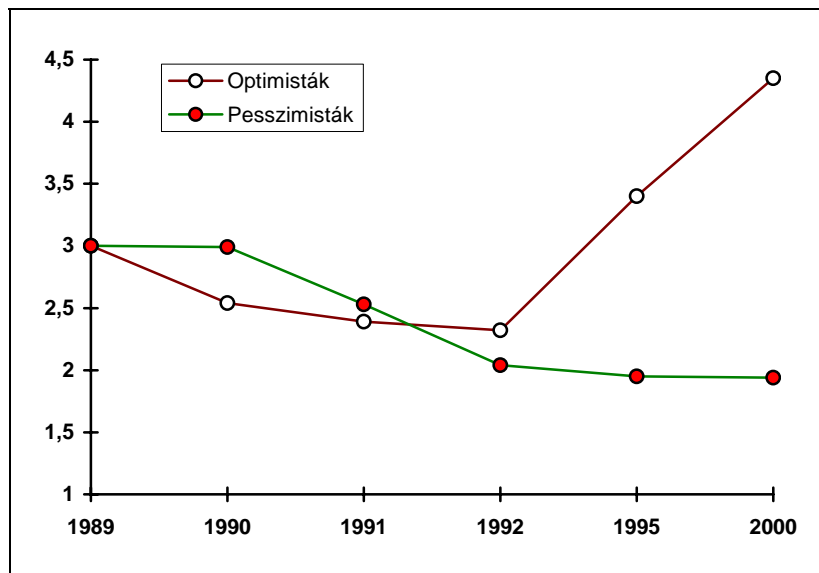
Az iskolai reformok esetében az iskolák irányításbeli, ideológiai, és szakmai önállósulásával kapcsolatos vélemények összefüggenek egymással, de a magániskolákra és az egyházak szerepére vonatkozó vélekedések nem függenek össze semmivel.

Ha az 1. táblázatban szereplő összefüggéseket az 1990-ben felvett adatok összefüggéseivel hasonlítjuk össze, azt találjuk, hogy (1) korábban az összefüggések hasonlóak voltak a később tapasztalathoz, de (2) az együtthatók a tanulók esetében 1990-ben ma-

gasabbak voltak, és (3) még magasabbak voltak az anyák esetében. (Például az anyák állami kontroll – ideológia válasza közötti összefüggés 0,57 volt 1990-ben.) Így tűnik tehát, hogy a két adatfelvétel között a vélekedések diffúzabbakká váltak, veszítettek belső konzisztenciájukból, tudatosságukból.

Optimisták és pesszimisták

Az, hogy hogyan vélekedünk a jövőbeli kilátásokról, természetesen nem csak a bennünket körülvevő objektív körülményektől függ, hanem a saját személyiségünktől is. Ugyanazt a helyzetet különbözőképpen ítéljük meg, attól függően, hogy mi magunk milyenek vagyunk. Szemléletesen tükrözik ezt az előzőekben bemutatott eloszlások. Az összefüggések elemzése során már utaltunk néhány jelenségre, amelyeknek az oka a személyiségvonásokban kereshető. Érdekes tehát megfontolnunk, melyek azok az adatok, amelyek esetleg alkalmasak lehetnek bizonyos személyiségtípusok megkülönböztetésére.

16. ábra

Az „optimisták” és „pesszimisták” életszínvonalal kapcsolatos véleményének különbsége

Az egyik személyiségvonás nyilvánvalóan az optimizmus/pesszimizmus lehet. A rendelkezésünkre álló adatokat áttekintve nyilvánvaló, hogy a 2000. évre vonatkozó életszínvonal megítélése az, amihez a tanulók a legkevesebb objektív információt, tapasztalatot használhatták, abban tehát a leginkább tükröződik szubjektivitásuk, egyéni alkatuk. Amint a 11. ábrán láttuk, e kérdésben meglehetősen polarizálódtak a vélemények. Voltak, akik inkább magas, mások inkább alacsony életszínvonalat prognosztizáltak. Tekint-

sük hosszú távon pesszimistáknak azokat, akik úgy vélik, hogy 2000-ben sokkal rosszabb, rosszabb vagy változatlan lesz az életszínvonal, mint 1989-ben volt, míg optimistáknak azokat, akik úgy vélik, hogy jobb vagy sokkal jobb lesz. Nézzük meg, hogy jogosan formáltunk-e így két csoportot, vagyis az így megkülönböztetett „pesszimisták” és „optimisták” más kérdésekről is különbözőképpen vélekednek-e.

A 16. ábrán összehasonlíthatjuk az „optimisták” és a „pesszimisták” becslését az életszínvonal időbeli változásáról. Látható, hogy teljesen különböző, ámde önmagukban konzisztens görbéket kaptunk. Az „optimisták” kisebb visszaesésre majd meredek javulásra számítanak, míg a „pesszimisták” szerint a romlás később (a választások éve után) kezdődött, a visszaesés mélyebb lesz, és tartós marad.

Mivel úgy tűnik, hogy valóban jellegzetes két csoportot sikerült elkülönítenünk, nézzük meg, hogyan vélekedik ez a két csoport a többi kérdéstről. A 2. táblázatban feltüntetjük a véleményeket kifejező skálaértékek átlagát, illetve azok különbségeit.

2. táblázat. Különbségek az „optimisták” és „pesszimisták” véleménye között

	'Optimisták' (n=231, 60%)		'Pesszimisták' (n=157, 40%)	Szign. (p)
Megszűnik az állami ideológia	4,01	>	3,60	0,000
Jobban törekednek a tanulásra	3,92	>	3,63	0,007
Az iskolák nagyobb tantervi önállósága	3,54		3,48	n.s.
A mindennapi élet kötöttségei	3,32		3,34	n.s.
Lehet magániskolákat alapítani	3,83		3,76	n.s.
Csökken az iskolák központi irányítása	3,67	>	3,40	0,012
A pénzkeresés lehetőségei	3,06	>	2,20	0,000
Növekszik az egyházak szerepe	2,97		3,03	n.s.
Az elhelyezkedés lehetőségei	2,30	>	1,70	0,000

Nincs szignifikáns különbség a két csoport között a mindennapi kötöttségek, a növekvő tantervi önállóság, az egyház növekvő szerepe és a magániskolák megítélésében. Jelentős eltérések mutatkoznak viszont a gazdasági lehetőségekről (elhelyezkedés, pénzkeresés) alkotott véleményekben, ami természetesen várható volt. Különbség van az állami irányítás szerepének megítélésében is, ami azt jelzi, hogy akiket „pesszimista”-ként különítettünk el, inkább preferálták a korábbi rendszert, tehát az általunk definiált optimista-pesszimista dimenzió némi ideológiai orientációt is magában foglal. Ugyancsak különbözik a két csoport véleménye abban a kérdésben, vajon a változások hatására az emberek jobban törekednek-e magasabb iskolai végzettséget szerezni. Bár átlagosan még a pesszimisták is inkább hajlanak az igen válaszra, az optimisták sokkal határozottabban hisznek a tudás növekvő szerepében (és szerencsére ők vannak többen).

Összegzés, következtetések

Eredményeink szerint a gazdaság fejlődésével kapcsolatos nézetek tekintetében a tizenhét éves fiatalokra nem érvényes az a széles körben elfogadott nézet, hogy a rendszerváltozás után néhány évvel tapasztalt kiábrándultság és pesszimizmus nagyrészt a kezdeti túlzott várakozásoknak, be nem teljesült reményeknek tulajdonítható. Ugyanis, mint láttuk, a fiataloknak többnyire már '90-ben sem voltak túlzott várakozásaik, és *három év alatt nem is következett be drasztikus visszaesés*. Érdemes lenne viszont megvizsgálni, hogy milyen hatással voltak a fiatalokra az adatfelvételünket követő időszak tovább gyarapodó gazdaság nehézségei és társadalmi konfliktusai.

A leegyszerűsítő eufória/kiábrándulás sémánál tehát feltétlenül árnyaltabban kell megítélnünk az elmúlt években bekövetkezett változásokat. Bizonyos értelemben igaz ugyan, hogy a változások realitásait megtapasztalva a fiatalok sötétebb képet alkotnak a jövőjükéről, de a kiábrándultság távolról sem általános, és *többen vannak közöttük azok, akik hisznek a hosszú távú fejlődésben*.

Jogosan beszélhetünk viszont kiábrándulásról, ha az iskolai változások támogatottságát tekintjük; a kezdeti lelkesedés jelentősen csökkent. Figyelemre méltó, hogy számos kérdésben már '90-ben is erősen megoszlottak a vélemények, különösen a szülők és a tanárok körében. A napi politikától nagyobb távolságot tartó, jobban előkészített és szakszerűbben bevezetett reformok valószínűleg egyértelműbb támogatást kapnának. A változás időszakának minden ellentmondásossága ellenére *a tanulók többsége még '93-ban is pozitívan viszonyult a tervezett iskolai reformokhoz*. Ugyanakkor tudatában kell lennünk annak is, hogy ha a két adatfelvétel közötti változási tendencia folytatódik, a tanulók kiábrándulása riasztó méreteket ölthet. Valószínűleg sokat javítana a helyzeten, ha a tanulók több segítséget kapnának a változások értelmezéséhez, mind az iskolában, mind az iskolán kívül.

Így tűnik, hogy bár körülhatárolható azok köre, akik helyeslik vagy ellenzik a változásokat, a tanulók véleményét nem túl szorosan határozza meg családi, társadalmi háttérük. Általában inkább az iskolázott, liberális szellemű anyák gyermekei viszonyulnak pozitívan a változásokhoz, azok, akik maguk is ambiciózusak és határozottan törekednek a magasabb iskolai végzettség megszerzésére. A politikai-gazdasági változások nyilvánvaló haszonélvezői az átrendeződött munkaerőpiacon jobban érvényesülő iskolázott fiatalok, és úgy tűnik, ezt tizenhét éves korban már mind a változások nyertesei, mind pedig a vesztesei meglehetősen jól érzékelik. Az anyák és gyermekeik véleményének függetlensége ugyanakkor azt is jelzi, hogy az egyes egyének esetében *a család helyzete nem determinálja a véleményeket*, a családi háttér szerepe csak tendenciaszerűen érvényesül. Nem találtunk például összefüggést az anyák és gyermekeik ideológiai irányultsága között, úgy tűnik tehát, hogy tizenhét éves korukra a tanulók már nagyrészt önállóan alkotnak véleményt a társadalmi kérdésekről.

Visszatekintve az elmúlt évek viharos időszakra, ideológiai és politikai csatározásaira, a számos újonnan és néha drasztikus formában megjelenő társadalmi konfliktusra és gazdasági nehézségre, alapvetően pozitív jelnek tekinthetjük, hogy a növekvő pesszimizmus közepette a legkevésbé a tanulóknak a tanulás növekvő szerepébe vetett hite

csökkent. Az iskolarendszer fejlesztésének vannak tehát potenciális támogatói a legjobban érintettek, a fiatalok körében.

Irodalom

- Agócs, P. és Agócs, S. (1994): Youth in Post-Communist Hungary. *Society*, **31**, 3. sz. 76-81.
- Csapó, B. (1991a): Social change and view of students on life perspectives. Poster presented in the poster workshop „Youth and social change: European and North American perspectives”, 11th Biennial Meetings of the ISSBD, Minneapolis, 3–7 July.
- Csapó, B. (1991b): Students' opinion about the changes in the educational system. Paper presented in the symposium „Youth and social change II: European perspectives”, 11th Biennial Meetings of ISSBD, Minneapolis, 3–7 July.
- Csapó, B. (1993): Students' perception of the effects of social transition. Paper presented at the Third Conference of Network Educational Sciences Amsterdam, Budapest, 15–18 September.
- Csepeli, Gy., Kolosi, T., Neményi, M. és Örkény, A. (1993): Our futureless values: The forms of justice and injustice perception in Hungary in 1991. *Social Research*, **60**, 4. sz. 865–892.
- Flanagan, C., Csapó, B. és Rékasi, J. (1991): Social change in Hungary: Perceptions of adolescents, parents and teachers. Paper presented in the symposium „Socio-political change and the future of youth: Reports from Central Europe”, 11th Biennial Meetings of the International Society for the Study of Behavioral Development, Minneapolis, 3–7 July.
- Kárpáti, A. Farkas, A. és Kovács, Z. (1994): Hungarian education and adolescents of the nineties. In: Rust, V. D., Knost, P. és Wichman, J. (szerk.) 219–252.
- Németh, A. és Pukánszky, B. (1994): Tendencies and reforms in the Hungarian school system in historical perspective. In: Rust, V. D., Knost, P. és Wichman, J. (szerk.) 37–56.
- Rust, V. D., Knost, P. és Wichman, J. (1994, szerk.): *Education and value crisis in Central and Eastern Europe*. Peter Lang, Frankfurt am Main.
- Szabó, I. (1994): After the changing of the system and before the changing of the values: Hungary. In: Rust, V. D., Knost, P. és Wichman, J. (szerk.) 205–218.

A tanulmányban bemutatott vizsgálatok egy részét és az adatelemzést az OTKT által támogatott „A magyar fiatalok iskolai és társadalmi szocializációs folyamatai nemzetközi összefüggésben” című kutatási program keretében végeztük. Ezúton szeretnék köszönetet mondani azoknak a kollégáknak, akikkel e kérdéseket különböző konferenciákon megvittuk, és akiktől számos hasznos észrevételt kaptam. Külön is köszönöm *Connie Flanagan* javaslatait. Az összefüggések elemzése során idézett kérdések a *Harold Stevenson* által koordinált matematikatanítás vizsgálatból származnak.

This paper was completed while the author was a Fellow at the Center for Advanced Study in the Behavioral Sciences. I am grateful for financial support provided by the Andrew W. Mellon Foundation and the Johann Jacobs Foundation.

ABSTRACT

BENŐ CSAPÓ: HIGH SCHOOL STUDENTS' PERCEPTIONS OF SOCIAL TRANSITION AND SCHOOL REFORMS

As a consequence of the peaceful social transition in Central and Eastern Europe, a historically unique situation had emerged. After the sudden collapse of the past political system, students have to acquire the values of the market economy and political pluralism; but in the same schools and social environment and from the same adults and teachers, who represented the old values as well. The value crisis and the economic problems accompanying the transition may alienate the young from the new social framework. To examine students' attitudes towards the social and school changes in 1990, 250 17-year-old high school students were administered a questionnaire. The same questionnaire was administered to the mothers and teachers of the students. The data collection was repeated in 1993 in the same schools with students of the same age (N=400). In 1990, students were pessimistic about the short-term effects of changes (e.g., difficulties in finding a job, growing constraints on everyday life), but they envisioned long-term economic improvements, and they were very supportive of planned changes in educational system (e.g., the decreasing role of the state, more local freedom in choosing teaching materials, establishing private schools, the growing role of the churches). The mothers were even more pessimistic about the short-term economic outlook, but they supported the school changes and agreed with the long-term economic improvements. Teachers were the most supportive of the growing administrative freedom of schools, but they were divided on the issue of decentralizing curriculum planning. In 1993, when students had more real-life experience with the effects of transition, they felt more painfully the short-term outcomes of the changes. They supported the school changes less strongly, and they particularly disapproved of the growing role of churches. Students can be classified into two well-defined groups: those (the majority) who believed in good long-term economic prospects and those who did not. The two groups have different opinions on other issues as well. The 'optimists' mostly supported the changes whereas the 'pessimists' judged almost everything very negatively. Nevertheless, both groups believed in the growing importance of schooling and they anticipated that as a consequence of social changes people will be better motivated to learn. In general, students were very much aware of the negative tendencies, but they differed in their views more than has been described in the recent value-crisis literature.

MAGYAR PEDAGÓGIA 94. Number 3–4. 207–229. (1994)

Levelezési cím / Address for correspondence: Benő Csapó, Department of Education, Attila József University, H–6722 Szeged, Petőfi sgt. 30–34.